

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.91+347.61/.64

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.4>

Р. О. Гаврік

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЖИМУ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ПОДРУЖЖЯ, БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ

В науковій статті автор провів наукове дослідження режиму окремого проживання як способу судового захисту сімейних прав та інтересів подружжя, батьків та дітей. Автор зазначає, що встановлення режиму окремого проживання подружжя може дозволити подружжю або одному із них захистити свої майнові права (в аспекті захисту прав на майно, набуте в період роздільного проживання), а також право не бути визнаним батьком дитини, що не є біологічно дитиною особи (у зв'язку із тим, що народилася після спливу десяти місяців після встановлення режиму сепарації). На підставі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що встановлення режиму окремого проживання подружжя є самостійним способом захисту сімейних прав та інтересів подружжя, який має подвійну правову природу. З одного боку, воно передбачає встановлення нового сімейного правовідношення – роздільного проживання подружжя, яке хоч і є шлюбним правовідношенням, однак передбачає блокування двох правових презумпцій – спільності майна подружжя та походження дитини від подружжя, що істотно впливає на майнові та особисті немайнові права подружжя. Тобто, з іншого боку, встановлення режиму окремого проживання подружжя є зміною сімейного правовідношення, що виявляється у зміні ряду сімейних прав подружжя. Як показує судова практика, основними причинами подання позовів про встановлення режиму окремого проживання подружжя крім захисту особистих немайнових прав, що порушуються іншим з подружжя є захист майнових прав, які виникли щодо майна, набутого в період роздільного проживання, в тому числі попередження можливих спорів щодо такого майна у майбутньому; захист спадкових прав, що виявляються у визнанні за особою, що перебувала у фактичних шлюбних відносинах із померлим спадкодавцем більш пріоритетного права на спадкування за заповітом порівняно із дружиною, що знаходилася із спадкодавцем в режимі окремого проживання; захист такого особистого немайнового права подружжя як право на припинення шлюбних відносин без остаточного розірвання шлюбу, якщо можливість реалізації права на розірвання шлюбу суперечить релігійним поглядам особи; захист права особи не бути визнаним батьком дитини автоматично, лише у зв'язку із перебуванням у шлюбі, у разі, якщо дитина народилася пізніше десяти місяців після встановлення режиму сепарації.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів; режим окремого проживання подружжя; зміна сімейного правовідношення; встановлення сімейного правовідношення; подружжя.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. ст. 119 та 120 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) за заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені цим Кодексом і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені шлюбним договором. В той же час, в результаті встановлення режиму окремого проживання подружжя майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутиим у шлюбі, а дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка [1]. Встановлення режиму окремого проживання подружжя судом (юридична сепарація) в науковій літературі розглядається як форма захисту інтересів подружжя у майновій сфері, зважаючи на дію презумпції роздільності майна, набутого в період сепарації та блокування презумпції шлюбного походження дитини, народженої через 10 місяців після встановлення режиму окремого проживання подружжя [2, с. 166–167]. В той же час, на нашу думку встановлення режиму окремого проживання подружжя навряд чи можна назвати саме формою захисту сімейних прав подружжя, скоріше воно є способом захисту судом прав подружжя (формою захисту є власне судовий захист, який відповідно до ст. 18 СК України допускає широкий перелік способів захисту, що можуть бути застосовані, причому цей перелік не є вичерпним, що допускає можливість застосування й непоіменованих способів захисту).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування судом окремих способів захисту сімейних прав та інтересів досліджувалася рядом науковців, таких як І. В. Апопій, В. А. Ватрас, М. М. Дякович, В. Ю. Євко, І. О. Костяшкін, Л. В. Красицька, О. В. Некрасова, І. Л. Сердечна, А. О. Скіченко, В. І. Труба, С. М. Ходак, Г. В. Чурпіта; питання

режиму окремого проживання подружжя досліджувалася такими науковцями як М. І. Байрачна, О. О. Білик, С. М. Лепех, О. А. Оксанюк, І. Е. Ревуцька, О. І. Сафончик. В той же час, даними науковцями режим окремого проживання подружжя (сепарація) розглядалося передусім як правовий режим, як юридичний факт, що зумовлює ряд правових наслідків; на жаль цей правовий режим майже не розглядався в аспекті його спрямованості на захист сімейних прав та інтересів. Зазначене додатково зумовлює актуальність наукового дослідження.

Метою статті є дослідження встановлення режиму окремого проживання як способу судового захисту сімейних прав та інтересів подружжя, батьків та дітей.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи встановлення режиму окремого проживання подружжя, слід визначитися із якою метою він встановлюється. Як зазначає В. Ю. Євко, наслідками встановлення режиму окремого проживання відповідно до ч. 2 ст. 120 СК України є блокування двох основних шлюбних презумпцій: презумпції спільності майна дружини та чоловіка, набутого у шлюбі, та презумпції батьківства чоловіка матері дитини [3, с. 4]. Цим самим, встановлення режиму окремого проживання подружжя може дозволити подружжю або одному із них захистити свої майнові права (в аспекті захисту прав на майно, набуте в період роздільного проживання), а також право не бути визнаним батьком дитини, що не є біологічно дитиною особи (у зв'язку із тим, що народилася після спливу десяти місяців після встановлення режиму сепарації).

Як зазначено у рішенні Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполь від 13 жовтня 2020 року у справі № 265/2481/20 встановлення режиму окремого проживання не суперечить Конституції України, чинному сімейному законодавству, не порушує права подружжя. Дружина, чоловік мають право вибору місця проживання і в результаті можуть жити окремо без встановлення режиму окремого проживання. Однак у цьому разі не зупиняється дія презумпції права спільної сумісної власності та презумпції

батьківства, а отже, у конфліктних ситуаціях може виникнути потреба судового захисту прав одного з подружжя. Встановлення режиму окремого проживання може відповідати інтересам одного з подружжя, який, не бажає продовжувати спільне життя. Встановлення режиму окремого проживання подружжя не припиняє їх батьківських прав та обов'язків [4].

Пленум Верховного Суду України п. 12 постанови №11 від 21 грудня 2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» зазначає що при застосуванні положень статей 119, 120 СК судам необхідно враховувати, що інститути окремого проживання та розірвання шлюбу мають самостійний характер. Рішення про розірвання шлюбу суд приймає, якщо його подальше збереження є неможливим, суперечить інтересам одного з подружжя чи їхніх дітей, у той час як підставою для встановлення режиму окремого проживання подружжя є неможливість чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. Режим окремого проживання може встановлюватися судом не тільки за позовом одного з подружжя, а й за заявою подружжя, яке досягло спільної згоди [5].

Цією ж постановою зазначено, що вирішуючи питання про встановлення режиму окремого проживання суд повинен встановити фактичні взаємини сторін і переконатися в доцільності сепарації для того, щоб узаконений спосіб окремого проживання не був формальним засобом вирішення спірних майнових питань [5]. В той же час, судова практика фактично виходить із того, що встановлення режиму окремого проживання подружжя по суті є засобом вирішення майнових питань між подружжям.

Так, у рішенні Зарічного районного суду міста Суми від 27 лютого 2018 року у справі № 591/4508/17 зазначається на тому, що метою встановлення режиму окремого проживання подружжя стало уникнення подальших майнових спорів між подружжям, оскільки у разі встановлення режиму окремого проживання - майно, набуте в майбутньому

дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутиим у шлюбі [6]. У іншому рішенні – Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 березня 2016 року у справі № 6-27361ск15 зазначено, що метою подання позову про встановлення режиму окремого проживання подружжя може стати те, що інший з подружжя може в майбутньому претендувати на визнання права власності на майно, набуте позивачем в подальшому [7].

В постанові Верховного Суду від 27 січня 2021 року у справі № 211/134/17-ц зазначається, що позов про встановлення режиму окремого проживання подружжя було подано із метою встановлення факту роздільного проживання в минулому, у зв'язку із цим – із метою визнання обох спірних квартир особистою приватною власністю позивача, у зв'язку із тим, що право власності на одну із них набуто під час фактичного роздільного проживання, а щодо іншої – позивач сплатив кошти за кредитним договором на квартиру не тільки за себе, а й за іншого із подружжя [8]. Попри те, що позовні вимоги повною мірою задоволені не були (особливо щодо останнього випадку), однак ключовим є по суті те, що особа зверталася із позовом про встановлення режиму окремого проживання подружжя саме з метою захисту своїх майнових прав як подружжя.

На захист майнових прав було спрямовано й позов особи про визнання права власності в порядку спадкування за заповітом, встановлення режиму окремого проживання, усунення від спадкування обов'язкової частини. Позов подавався у зв'язку із тим, що спадкодавець розпорядився своїм майном на випадок смерті, передавши його за заповітом особі, із якою перебував у фактичних шлюбних відносин (при наявності нерозірваного шлюбу із відповідачкою, із якою фактично проживав роздільно), однак його дружина у зареєстрованому шлюбі оспорила дійсність заповіту [9]. Даний позов не було задоволено, оскільки його може бути подано лише одним із подружжя, однак по суті наявність встановленого режиму окремого проживання подружжя

на момент вирішення справи, дозволила б захистити спадкові права позивачки.

В даному випадку можемо навести твердження О. І. Сафончик, що найбільш вагомим практичним наслідком окремого проживання є система поділу спільної власності. Вона полягає в тому, що кожен із подружжя зберігає майно, набуте після закріплення судом режиму окремого проживання, і керує таким майном самостійно. Суд може також прийняти остаточне рішення про розподіл спільного майна, набутого під час шлюбу. Якщо один із подружжя набуває боргові зобов'язання після встановлення судом роздільного проживання, то буде відповідати за свої борги самостійно [10, с. 196]. Можемо погодитися із цим твердженням в аспекті того, що власне ініціатива подружжя або одного із них на встановлення режиму окремого проживання подружжя та дії суду щодо встановлення режиму сепарації може спрямовуватися на захист майнових прав подружжя.

Встановлення режиму окремого проживання подружжя може бути спрямоване й на захист особистих немайнових прав подружжя. Зокрема, в рішенні Дарницького районного суду міста Києва від 13 січня 2017 року у справі № 753/9750/16-ц визначено, що встановлення режиму окремого проживання подружжя стало альтернативою розірвання шлюбу, оскільки один із подружжя є віруючою людиною і її віра дозволяє розривати шлюб між подружжям тільки у зв'язку зі зрадою одного із них. Оскільки такої інформації у позивачки немає, тому вона просить встановити між сторонами режим окремого проживання, які вже і так проживають в різних помешканнях [11]. Таким чином, в даному випадку встановлення режиму окремого проживання подружжя було спрямовано на захист права подружжя припинити шлюбні відносини, передбачене ст. 56 СК України.

В рішенні Жовтководського міського суду Дніпропетровської області від 17 травня 2018 року у справі № 176/713/18 зазначено, що відповідно до ст. 56 СК України кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини; примушування до припинення шлюбних відносин, приму-

шування до їх збереження, в тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканість і може мати наслідки, встановлені законом [12]. Цим самим фактично визнано, що встановлення режиму окремого проживання подружжя спрямовано на реалізацію та захист права подружжя на припинення шлюбних відносин (без остаточного розірвання шлюбу).

Встановлення режиму окремого проживання подружжя може впливати й на права та обов'язки батьків та дітей. Так, із змісту рішення Московського районного суду міста Харкова від 20 квітня 2015 року у справі № 643/2614/15-ц випливає, що метою звернення до суду із позовом про встановлення режиму окремого проживання подружжя, стало визначення місця проживання дітей сторін (визначення місця проживання сина із відповідачем, дочки – із позивачем) та покладання на обох сторін обов'язку надавати дітям утримання, в тому числі сплачувати аліменти на дітей, що проживають окремо. У зв'язку із цим, сторони подали відповідні позови про виконання вище перелічених обов'язків, що впливають по суті із факту встановлення режиму сепарації. Також у рішенні було зазначено, що встановлення режиму окремого проживання подружжя, буде сприяти вирішенню накопичених проблем сімейного життя і, насамперед, дасть шанс зберегти сім'ю [13]. Проте додатковою метою встановлення режиму сепарації стало визначення місця проживання дитини та встановлення у зв'язку із цим обов'язку сплачувати аліменти на дітей, що проживають окремо, а тому потребують утримання саме у вигляді аліментів. Можливість реалізації цих положень виникла саме після встановлення режиму окремого проживання подружжя (хоча останнє є лише одним із двох юридичних фактів, що спричиняють відповідні правові наслідки лише у сукупності; другим таким юридичним фактом є власне задоволення позовних вимог про стягнення аліментів та про визначення місця проживання дитини).

Таким чином, встановлення режиму окремого проживання подружжя є по суті способом захисту сімейних прав та інтересів, передусім права подружжя на припинення шлюбних відносин, майнових прав подружжя та прав подружжя як батьків, що виявляється у зміні шлюбного правовідношення (в аспекті блокування двох правових презумпцій шлюбу – спільності набутого майна та походження дитини від подружжя). Про це зокрема зазначає С. Я. Фурса [14, с. 74] У цивільному праві зміна правовідношення полягає у зміні його суб'єкта, об'єкта чи змісту [15, с. 69]. В той же час, у сімейному праві зміна правовідносин як спосіб захисту може полягати лише у зміні обсягу прав та обов'язків [16, с. 67]. Останнє якраз притаманне для правових наслідків встановлення режиму окремого проживання подружжя. З іншого боку, Г. В. Чурпіта називає встановлення режиму сепарації встановленням юридичного факту, що є підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідношення; встановленням правовідношення, за допомогою якого забезпечується збереження шлюбу з одночасним розширенням кола особистих немайнових та майнових сімейних прав та інтересів подружжя [17, с. 111, 122, 235]. Можемо погодитися на неоднозначності встановлення режиму окремого проживання подружжя, яке з одного боку спричиняє зміну шлюбного правовідношення із зміною частини прав подружжя, з іншого – є встановленням наявності іншого сімейного правовідношення – роздільного проживання подружжя.

Висновки і пропозиції. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що встановлення режиму окремого проживання подружжя є самостійним способом захисту сімейних прав та інтересів подружжя, який має подвійну правову природу. З одного боку, воно передбачає встановлення нового сімейного правовідношення – роздільного проживання подружжя, яке хоч і є шлюбним правовідношенням, однак передбачає блокування двох правових презумпцій – спільності майна подружжя та походження дитини від подружжя, що істотно впливає на майнові та особисті немайнові права

подружжя. Тобто, з іншого боку, встановлення режиму окремого проживання подружжя є зміною сімейного правовідношення, що виявляється у зміні ряду сімейних прав подружжя. Як показує судова практика, основними причинами подання позовів про встановлення режиму окремого проживання подружжя крім захисту особистих немайнових прав, що порушуються іншим з подружжя є захист майнових прав, які виникли щодо майна, набутого в період роздільного проживання, в тому числі попередження можливих спорів щодо такого майна у майбутньому; захист спадкових прав, що виявляються у визнанні за особою, що перебувала у фактичних шлюбних відносинах із померлим спадкодавцем більш пріоритетного права на спадкування за заповітом порівняно із дружиною, що знаходилася із спадкодавцем в режимі окремого проживання; захист такого особистого немайнового права подружжя як право на припинення шлюбних відносин без остаточного розірвання шлюбу, якщо можливість реалізації права на розірвання шлюбу суперечить релігійним поглядам особи; захист права особи не бути визнаним батьком дитини автоматично, лише у зв'язку із перебуванням у шлюбі, у разі, якщо дитина народилася пізніше десяти місяців після встановлення режиму сепарації.

Список використаної літератури:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
2. Оксанюк О. А. Режим окремого проживання подружжя в сімейному праві. Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2021. 205 с.
3. Євко В. Режим окремого проживання подружжя (сепарація): проблеми та перспективи. Підприємництво, господарство і право. 2014. № 11. С. 3–7.
4. Рішення Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполь від 13 жовтня 2020 року у справі № 265/2481/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92225111>
5. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право

- на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>
6. Рішення Зарічного районного суду міста Суми від 27 лютого 2018 року у справі № 591/4508/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72497370>
 7. Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 березня 2016 року у справі № 6-27361ск15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56725603>
 8. Постанова Верховного Суду від 27 січня 2021 року у справі № 211/134/17-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666337>
 9. Постанова Верховного Суду від 1 квітня 2020 року у справі № 521/16714/14-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88692190>
 10. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика. Дис. ... докт. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2018. 480 с.
 11. Рішення Дарницького районного суду міста Києва від 13 січня 2017 року у справі № 753/9750/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64244925>
 12. Рішення Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 17 травня 2018 року у справі № 176/713/18. *Zakon Online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74165120>.
 13. Рішення Московського районного суду міста Харкова від 20 квітня 2015 року у справі № 643/2614/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43810084>
 14. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурса. К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
 15. Ромашенко І. О. Співвідношення понять «зміна правовідношення», «припинення правовідношення», «зміна права» та «припинення права» у цивільному праві. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 62–70.
 16. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
 17. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства. Дис. ... докт. юр. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2016. 479 с.

Havrik R. Establishing a regime of separate residence as a way of protecting the family rights and interests of spouses, parents and children

Abstract. In the scientific article, the author conducted a scientific study of the regime of separate residence as a way of judicial protection of family rights and interests of spouses, parents and children. The author notes that the establishment of a regime of separate residence of spouses may allow a spouse or one of them to protect their property rights (in the aspect of protecting rights to property acquired during the period of separate residence), as well as the right not to be recognized as the father of a child who is not a biological child of a person (in connection with the fact that she was born ten months after the establishment of the regime of separation). Based on the conducted research, the author came to the conclusion that the establishment of a regime of separate residence of spouses is an independent way of protecting the family rights and interests of spouses, which has a dual legal nature. On the one hand, it provides for the establishment of a new family legal relationship - the separate residence of the spouses, which, although it is a marital legal relationship, nevertheless provides for the blocking of two legal presumptions - the joint property of the spouses and the origin of the child from the spouses, which significantly affects the property and personal non-property rights of the spouses. That is, on the other hand, the establishment of a regime of separate residence of spouses is a change in the family legal relationship, which is manifested in a change in a number of family rights of the spouses. As judicial practice shows, the main reasons for filing lawsuits to establish the regime of

separate residence of spouses, in addition to the protection of personal non-property rights violated by the other spouse, are the protection of property rights that arose in relation to property acquired during the period of separate residence, including the prevention of possible disputes regarding such property in the future; protection of inheritance rights, manifested in the recognition of a person who was in a de facto marital relationship with the deceased testator of a more priority right to inherit under a will compared to a wife who was living separately with the testator; protection of such a personal non-property right of spouses as the right to terminate marital relations without final divorce, if the possibility of exercising the right to divorce contradicts the religious views of the person; protection of a person's right not to be recognized as the child's father automatically, only in connection with being married, if the child was born later than ten months after the establishment of the separation regime.

Key words: *protection of family rights and interests; regime of separate residence of spouses; change of family relationship; establishing a family legal relationship; married couple.*